

DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:13 | SAYI:53 | MAYIS, HAZİRAN, TEMMUZ 2010 | ISSN: 1303-7242

OSMANLILAR
III

DOĞUBATI

DOČU BATI

DOČUBATI

DOČUNCE DOČUBATI

OSMANLIAR

III

DOČUBATI

DOĞUBATI

D Ü Ş Ü N C E D E R G İ S İ

OSMANLILAR
III

DOĞUBATI

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel süreli yayın.

ISSN:1303-7242 Sayı: 53

Doğu Batı Yayınları

adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Taş

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu

Halkla İlişkiler: Harun Ak

Dış İlişkiler Sorumlusu: Savaş Köse

•

Yayın Kurulu

Halil İnalçık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,

Etyen Mahcupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Ögün

Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

•

Danışma Kurulu

Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezir Erdoğan,

Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,

Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert,

İlber Ortaylı, Cansu Özge Özmen, Ömer Naci Soykan,

İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları

Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA

Tel: 425 68 64 / 425 68 65

Faks: 0 (312) 425 68 64

e-mail: dogubati@dogubati.com

www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama:

Aziz Tuna

Baskı:

Cantekin Matbaacılık

1. Baskı: 4000 adet

Ağustos 2010

Sertifika No: 15036

Ön Kapak Resmi: "Sultan II. Ahmet at üzerinde", Ahmet Nakşi'ye atfedilir. British Library
Arka Kapak Resmi: Levni'nin bir minyatürü. Gül İrepolu, *Levni, Nakış, Şiir, Renk*.

İÇİNDEKİLER

ASKERİ ZİHNİYETİN KÖKENLERİ

HALİL İNALCIK 11
Osman Tarihinde Devlet ve Asker

BİR "RÜYA" GELENEĞİ

ASLI NİYAZIOĞLU 21
Halveti Sümbüli Şeyhlerinin Rüyalari
ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı

"DEVLET-İ ALİYYE"

YUSUF OĞUZÖĞLU 39
Osmanlı'da Devlet Felsefesi:
Yönetilenler'e Yaklaşım ve Bu
Siyasetin Kaynakları

"MERKEZ-ÇEVRE" İLİŞKİLERİ

YASEMİN BEYAZIT 75
Osmanlı'da Kaza Sınırlarını
Belirleyen Temel Etkenler

EĞİTİM

BENJAMİN C. FORTNA 101
Osmanlı İmparatorluğu'nun
Sonunda Eğitim ve Biyografi

MUSTAFA GÜNDÜZ 127

Son Dönem Osmanlı Eğitiminde
Disiplin ve Cezalandırma

AHİLİK

MEHMET TOPAL & KAMİL ÇOLAK 161
Osmanlı Devleti'nde Ahilik ve Ahî
Zâviyeleri

BALKANLAR

DRITAN EGRO 181
Osmanlı İmparatorluğu'ndan
Arnavutluk Devleti'ne

İKTİSAT & TİCARET

SİNAN MARUFOĞLU 195
Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para ve
Finansman Sorunları

NECMETTİN AYGÜN 215

XVIII. Yüzyılda Trabzon Merkezli
Karadeniz Ticaretinde Balkanlar ile
İlişkiler

TARTIŞMA

M. AKİF KİREÇCİ 237
Gerçekle Hayâl Arasında: Batı
Medeniyeti Tarihinde Osmanlı
İmparatorluğu

XVI. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI'DA KAZA SINIRLARINI BELİRLEYEN TEMEL ETKENLER

Yasemin Beyazıt*

GİRİŞ

Osmanlı taşrasındaki idarî örgütlenme, Osmanlı çalışmaları içerisinde önemli ölçüde işlenmiştir. Bu bilgiye göre taşrada iki örgütlenme biçimi vardı. Birincisi askerî-idarî örgütlenmedir ki eyalet, sancak, tımar nahiye-leri ve dirlik olmak üzere büyükten küçüğe sıralanan birimlerden oluşurdu. Bu örgütlenmenin dışında taşrada bir de idarî ve adlî bir birim olarak kadılıklar mevcuttu.¹ İki organizasyon biçiminin kesişme noktasında ise sancak-eyalet merkezleriyle nahiyeler bulunmaktaydı. Eyalet ve sancak merkezleri en önemli yerleşim birimleri olmaları sebebiyle büyük bir ka-

* Dr. Yasemin Beyazıt, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Çalışmam esnasında eleştirel okumasıyla makalenin hazırlanmasına katkıda bulunan Doç. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş'a çok teşekkür ederim.

¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY yay., İstanbul, 2003, s. 121-122; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 83-103; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 7-22.

za alanını oluşturlardı. Nahiyeleler ise bir kaza bölgesi olabildikleri gibi bir kaç nahiye de kaza bölgesini meydana getirirdi. Örneğin Ankara sancağı, altı kaza bölgesinden ve dokuz nahiyeden,² Bursa Sancağı ise otuz bir nahiyeden ve yirmi beş kazadan oluşmuştu.³ Taşrada kurulan adli ve idarî organizasyon, yerleşim birimlerinin önemleri, nüfusları ve büyüklükleri gözetilerek belirlenmişti. Özellikle bu belirlemede yerleşimin nüfusu önemli etki sahibiydi. Nüfusla orantılı olarak kent ve kasaba merkezleri kadılık merkezleri olarak tespit edilmiş, bu kadılık merkezlerinin çevresinde bulunan yerleşim alanları da (nahiyeler, köyler, mezralar) bu merkezlere bağlanmıştı. Bu sistemin dışında ise merkezinde önemli bir kasabanın ya da kentin bulunmadığı tamamen kırsal alanlardan oluşan kadılıklar da mevcuttu.⁴ Kazalar, doğal olarak nüfus ve büyüklük bakımından birbirine eşit değildi. Bu sebeple devlet, kadılıkları kendi içerisinde derecelendirmiş, görev yapacak ilmiye mensuplarına da benzer bir rütbe sistemi uygulamıştı. Yapılan ilk derecelendirme önemli kent merkezleriyle diğer kaza bölgelerini birbirinden ayırmak olmuştu. Büyük kent merkezleri "mevleviyet" olarak nitelendirilmiş ve bunlar Sahn, Süleymaniye gibi medreselerde müderrislik yapan ulemanın müderrislik sonrası kadılık kariyerini gerçekleştirdikleri görev alanlarını oluşturmuştu. Mekke, Medine, Bursa, Edirne ve İstanbul bunların en önde gelenleriydi. Devlet, XVI. yüzyıldan sonra mevleviyet kategorisine giren kazaların artışıyla birlikte mevleviyetlerde de *devriye*, *mahreç*, *bilâd-ı hamse* ve *harameyn* olmak üzere gruplandırma yapmıştı.⁵ Mevleviyet statüsü altında kalan kazalar ise *kasaba kadılıkları* (kaza kadılıkları) olarak adlandırılmıştı. Kasaba kadılıkları isminden anlaşılacağı üzere önemli kent merkezlerinin dışında kalan yerleşim merkezleriydi.⁶ Bu kadılıklar da nüfus ve büyüklük bakımından birbirine eşit olmadıkları için kendi aralarında ayrıca derecelendirilmişlerdi.⁷ Büyüklüklerine göre kendi içerisinde dereceleri olan ka-

² Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK yay., Ankara, 2006, s.28-29.

³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK yay., Ankara 2006, s. 119.

⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, s. 59; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 116; Ankara sancağında yer alan dokuz kadılık bölgesinden Ankara, Çubuk, Ayaş ve Yabanabad'ın kasaba merkezleri bulunmaktaydı. Diğer beş kadılık, kasaba merkezi bulunmayan köyler, mezralar ve Yörük cemaati yerleşimleriyle çevrelenmiş idi. Bu kadılıklara yörük kadılığı da denilmekteydi. Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 34; Karaağaç-ı Gölhisar kazasının da merkezinde bir şehir yoktu ve kırsal alan üzerine kurulu bir kaza idi. Mehmet Yaşar Ertas, *XV-XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, Yeditepe yay., İstanbul, 2007, s. 29.

⁵ Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, C. 29, 467.

⁶ Tevkii Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnameleri", *Milli Tettebular Mecmûası*, C. I, S.3, İstanbul, 1331, s. 541.

⁷ XVII. yüzyılda Rumeli kadılıkları on iki dereceye ayrılmıştı. M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", *İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara, 1988, s.

dılıklar, bir kadının görev alanı içerisinde kalan, idarî ve adlî işlemlerin yürütüldüğü bir yetki alanı olup Osmanlı belgelerinde bu alana *taht-ı kazâ* adı verilirdi. Her bir kadı da belirlenmiş bu kaza alanı içerisinde yetki sahibiydi ve kaza bölgesi dışında işlem yapamazdı.⁸ Kadıların, diğer bir kaza alanına müdahaleleri ancak merkezden gönderilen bir emirle tefiş durumlarında gerçekleşebilse de⁹ yetki alanlarının ihlâl edildiği de vakiydi.¹⁰ Bu ihlâller genellikle kadıların kazançlarını artırma isteklerinden kaynaklanıyordu. Çünkü kadılar görev yerlerinde maaş usulüyle çalışmayıp yaptıkları hizmetlerden elde ettikleri *mahsûl-i kazâ* olarak adlandırılan harçlarla geçimlerini sağlıyorlardı.¹¹ Bu sebeple kaza sınırları genişlediğinde kadının geliri artar, tersi durumunda ise azalırdı.

Yukarıda zikredilen bilgiler Osmanlı'da mekân organizasyonu ve kaza teşkilatını önemli ölçüde tasvir etmesine rağmen taşrada adlî ve idarî birim olan kazaların sınırlarının nasıl belirlendiği, bu belirlemede hangi etkenlerin rol oynadığı, kaza sınırlarının hangi sebeplerle değişebildiği soruları hâlâ cevap beklemektedir. Mikro ölçekte kaza bazında yapılan çalışmalarda da kimi zaman sorularımıza cevap aranmış, yaşanan değişimlerin tespitine imkân verecek münferit belgelere, verilere ulaşılmışsa da,

253; XVIII. yüzyılın başlarında Anadolu kadılıkları da on iki rütbeden oluşmaktaydı. İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, C.X-XI, 1981, s. 10; Tanzimat dönemi başlarında ise kasaba kadılıkları kendi içerisinde şu rütbelere ayrılırdı. Rumeli kaza kadılıkları: Sitte, Ülä, Karıbe-i Ülä, Sâniye, Sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve Çanat olmak üzere dokuz rütbeden; Anadolu kaza kadılıkları Sitte, Mûsıla, Sâniye, Sâlise, Râbia, Hâmise, Sâdisi, Sâbia, Sâmine ve Tâsia olmak üzere on rütbeden; Anadolu Kadıaskerliği'nin yetki alanı içerisindeki Mısır ise, Sitte, Mûsıla, Sâlise, Râbia, Hâmise ve Sâdisi olmak üzere altı rütbeden oluşmaktaydı. İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, C. 24, s. 70.

⁸ Halil İnalçık, "Mahkeme", *İA*, C.VII, İstanbul, 1957, s. 149.

⁹ *Ankara'nın 1 Numaralı Şerhiye Sicili*, Haz. Halit Oğan, TTK, Ankara, 1958, s. 39

¹⁰ 12 Ocak 1592 tarihli belgeye göre, Yanbolu kazasına bağlı Saray nahiyesinden Esirlü, Türkebolu, Yenice-i Balkan gibi köylerin içerisinde bulunduğu toplam on üç köye İslimye kadısı ve naibleri haksızca müdahale etmişlerdi. NOK, RKR, 5193/4, Vr. 23a; 14 Ekim 1581 tarihli bir diğer belgeye göre ise Çorlu ile Burgos kadıları arasında yetki karmaşası yaşanmıştı. Kadıaskerliğe gönderilen arzda, Çorlu kazasına bağlı Müsellemcik, Büyük Muradlı ve Doğancı'nın içerisinde bulunduğu on iki köyün fetihlerinden sonra Çorlu kadılarının tasarrufunda oldukları, daha önceki vilâyet kâtibi olan Mustafa tarafından bu köylerin Burgos kazasına ilhak edilmek istendiği, ilhak gerçekleşmediği halde köylerin Burgos kadıları tarafından tasarruf edildiği belirtilmiş, bunun üzerine köyler tekrar Çorlu'ya bağlanmıştı. NOK, RKR, 5193/2, Vr.17a; Yine Ankara'daki Çukurcak kazası kadısı Yahya Efendi başka kadılar tarafından yetki alanına müdahale edildiğinde "*mahsûl-i kazâma gadr iderler*" demişti. Bunun üzerine Ankara sancakbeği ve kadısı durumun araştırılması ve önlenmesi hususunda görevlendirilmişlerdi. Kırşehir kadısının yetki alanına müdahalede bulunduğu için Konur kadısı da aynı şikâyetle bulunmuştu. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 82-83.

¹¹ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, s. 83.

topyekûn bilgi veren arşiv kayıtları kullanılmamıştır. Oysa kadıasker kalemlerinde tutulup kadı ve müderrislerin atama kayıtlarının yer aldığı ruznâmçe defterleri sorduğumuz sorulara cevap verme noktasında önemli veri kaynağıdır. XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan kaza sayısındaki artış politikası gereği defterlere bu türden pek çok kayıt yansımıştır. Bu sebeple biz ruznâmçe defterlerindeki ilgili kayıtları inceleyerek Osmanlı kaza sınırlarını belirleyen temel etkenleri ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda XVI. yüzyılın sonlarında yaşanan kaza sayısındaki artışı mekân ve zaman boyutunda incelemekten öte, devletin ve reayanın kaza bölgesi ya da yetki alanına dair hassasiyetlerini yakalamayı, kaza sınırlarının oluşumunda ve değişiminde rol oynayan etkenleri ortaya koymayı hedefliyoruz.

XVI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE KAZA ORGANİZASYONUNDA DEĞİŞİM VE ETKENLERİ

XVI. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Tarihi açısından değişim ve dönüşümlerin görülmeye başladığı bir dönemdir. Nüfus artışı, suhte ve celâli ayaklanmaları, uzun süren savaşlar, Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasasına girişi, tımar sisteminin çözülmeye başlaması ve bu etkenler sonucu ortaya çıkan malî bunalım Osmanlı Devleti'ni derinden sarsmıştı.¹² Devlet içerisine düştüğü bunalımdan kurtulmak, taşrada otoritesini güçlendirmek ve tımar sistemindeki çözülmenin etkisini hafifletmek için bir dizi önlem aldı. Taşrada büyük kazaların küçültülerek yeni kadılık bölgelerinin oluşturulması süreci de bu önlemlerin bir parçasıydı. Yapılan araştırmalar bu uygulamanın temelinde siyasî otoritenin güçlendirilmesinin ötesinde daha etkin bir malî sistem kurma endişesinin var olduğunu göstermiştir.¹³ Çünkü, yaşanan bunalım taşrada kazalar bazında toplanan avâriz ve cizye gelirlerini merkezî hazine açısından daha önemli hale getirmiş ve bu süreç sonunda taşrada kadının rolü de artmıştı. Kadının rolü-

¹² Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yay., 1997, s. 30-47; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s. 191-197.

¹³ Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Unpublished Ph.D Dissertation, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, July 1993, s. 58-60; Ali Açık, "Tokat Örneğinde XVII.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhan", *Türkler*, C. 10, s. 348-349; Turan Gökçe, "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdari Taksimatında Görülen Kaza Sayısındaki Artışa Dair Bazı Tespitler", *Doğumunun 65.Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan*, Derleyen Mehmet Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat yay., s. 237-266; Suraiya Faruqi, "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and The Problem of Sultanate Legitimation (1570-1650)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, V.XXXV, 1992, s. 23.

nün artışına paralel olarak merkezden uzak nahiyelerin kazaya dönüştürülmesiyle, merkezin gücü ve denetimi taşrada daha da kuvvetli hale getirilmişti.

Taşrada yaşanan bunalım ve devletin kaza bazında aldığı tedbirler gerçekten büyük oranda mali kaygılarla mı alınmıştı? Yoksa bu uygulamada başka faktörler de etkili miydi? Bu soruların cevaplarını kadıasker ruznâmçelerindeki ilgili kayıtları inceleyerek verebileceğimizi düşünmekteyiz. Çünkü, taşrada kaza sayısının artırılma sürecinde yaşananlar kadıasker ruznâmçe defterlerine doğrudan yansımıştır. XVI. yüzyılda kaza sınırlarının değişimine dair istekler arz ya da mahzar olarak ilgili kadıaskerliğe gelirdi. Devlet kurduğu örgütlenme içerisinde reayanın ihtiyaçlarını karşılamayı, onlara adalet götürmeyi, orada istihdam ettiği personeli memnun etmeyi ve taşradaki tüm örgütünü ahenkli işletme hedefini güttüğü için taşradan gelen bildirimler hususunda özenliydi. Böylece taşrada reayadan, âyandan ve askerilerden gelen istekler önemle dikkate alınırdı. Bu istekler atamalara ilâveten kadıasker tarafından padişaha arz edilir, verilen karar taraflara bildirilir ve kararın sureti ruznâmçe defterlerine kaydedilirdi. Taşrada kaza organizasyonunda değişim döneminde taşradan merkeze gönderilen arzlar da yoğunluk tespit edilmektedir. Devletin yeni kadılıklar oluşturma politikası çerçevesinde reaya, âyan ve kadılar yapılan uygulamalardan bir takım rahatsızlık hissetmiş ve merkeze yoğun biçimde arz gönderiminde bulunmuşlardır. Merkez de bu arzları dikkate alarak değişiklikler yapmıştır. Ruznâmçe defterlerinde yer alan kayıtlar nitelik bakımından incelendiğinde tümünün kabul görüp karara bağlanan arzlar olduğu dikkati çeker. Taşradan gelip kabul görmeyen istekler ise yürürlüğe girmediği için defterlere kaydedilmemiştir. Bu sebeple ruznâmçe defterlerindeki kayıtlar bize kaza sınırlarının belirlenmesinde devletin hassasiyetlerini açıkça gözler önüne sererken, reddedilen istekleri ve bu isteklerin oluşumuna tesir eden faktörleri anlamamız yönünde ise yetersiz kalmaktadır. Bir diğer husus ise taşradan gelip kabul gören ve yürürlüğe giren kararların uygulanmasından sonra karşımıza çıkan tablodur. Verilen karardan rahatsız olup zarar gören kişiler de merkeze isteklerini bildirmişler, önceki arzlarda zikredilen durumdan rahatsızlıklarını ifade ederek durumun düzeltilmesini istemişlerdir. Bu istekler de arz edilmiş ve kabul görmüştür. Böylece aynı konuya ilişkin farklı kararları, birbirini izleyen süreçlerdeki kayıtlarda görmek mümkündür. Bu durum bize, taşrada yapılan uygulamalarda bölgeden gelen isteklerin belirleyici rolünün bulunduğunu ve devletin de büyük ölçüde bu istekler doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Ruznâme defterlerinde, Anadolu ya da Rumeli olmak üzere tüm kazaların sınır değişikliklerine dair bilgiler toplu yer almaktadır ve defterlerde yer alan bu kayıtlar atama kararlarının içerisine dağılmış durumdadır. Ruznâme defterleri bazında XVI. yüzyıldan günümüze sadece Rumeli Kadıaskerliği defterleri kalabilmiştir. Bunlar içerisinde 1581-1592 tarihlerini içeren kullanılabilir beş defter bulunmaktadır ve defterler kaza sınırlarına dair çok sayıda kayıt barındırmaktadır. Günümüze ulaşamamaları nedeniyle erken tarihli ruznâmçelerin kaza sınırlarına dair aynı yoğunlukta veri içerip içermediğini inceleyemsek de aynı yoğunluğu taşımayacaklarını söylemek güç değildir. Defterlerde yer alan araştırma konumuzla ilgili kayıtların çokluğu taşrada yaşanan değişimle bire bir örtüşmektedir. Kaza sınırlarındaki değişim ruznâme defterlerinde "ifraz" ve "ilhak" kelimeleriyle tanımlanmıştır. Bir bütünden parça ayrılması anlamındaki ifrâz gerçekleştiğinde kazaya bağlı bir ya da bir kısım yerleşim birimi kazadan ayrılır, mevcut kaza alanı daralırdı. Ayrılan bölgeler ya başka bir kazaya bağlanır ya da yeni bir kaza bölgesi oluştururdu.¹⁴ Belgelerin diliyle "müstakil kazâ" haline dönüşürlerdi. Katma, ilâve etme anlamındaki "ilhak" durumunda ise bir grup köy, bir ya da birkaç nahiye diğer bir kaza bölgesine dâhil edilirdi. Böylece dâhil olunan kaza hüküm bölgesi genişlerdi. Yeni oluşturulmuş müstakil bir kaza yakınında bulunan bir diğer kazaya da bağlanabilirdi. Ruznâme defterlerindeki verileri iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi kaza sınırlarındaki değişikliklerdir. Bu belgelerde köy ya da nahiyelerin bağlı oldukları kazalar çeşitli nedenlerle değişmektedir. İkinci grup belgede ise yine bazı nedenlerle yeni kaza bölgeleri oluşturulmuştur.

Bunalım döneminde yaşanan değişim süreci, Osmanlı Devleti'nin taşradaki kaza organizasyonuna dair önemli ipuçları vermektedir. Kaza sınırlarının belirlenmesinde ve yeni kazaların teşekkülünde devletin güttüğü politikalar, hedefler ve hassasiyetler ise ancak bu değişim döneminin irdelenmesiyle ortaya çıkabilir. Bu amaçla aşağıda, taşradan gelen isteklerde belirtilen nedenler çerçevesinde kaza sınırlarındaki değişim ve müstakil kaza oluşumunda etkili olan faktörleri inceleyeceğiz.

¹⁴ 6 Eylül 1581 tarihli belgeye göre Ohri'den Resne nahiyesi, Görice'den Kuşutla Pirespe alınarak en küçük statüde bir kaza bölgesi oluşturulmuştu. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13b-14a; Trapoliçe ve Arhoz kazaları arasında kalan on iki köyün önce adı geçen kadılıklardan birine sonra da diğerine bağlandıkları, bu sebeple reayanın şer'i işlerinde sıkıntıya düştüğü belirtilmiş ve bu köylerin müstakil kadılık olması istenmişti (15 Mart 1592) NOK, RKR, 5193/4, Vr. 30b.

REAYANIN KADIYA ULAŞILABİLİRLİĞİ

Osmanlı Devleti, varlığını adalet dairesiyle özdeşleştirmiş, reayaya adalet götürmeyi ana prensip olarak benimsemişti. Bu amacından uzaklaştığı durumlarda devletin varlığı tehlikeye girerdi ve taşrada kurduğu adli, idarî bir birim olan kaza da bu hedef doğrultusunda şekillendirilmeliydi. Ruznâme defterlerindeki ifraz ve ilhak kayıtları incelendiğinde, kaza oluşumunda ve sınır değişikliklerinde etkili olan en önemli faktörün “reayanın kadiya ulaşılabilirliğini sağlamak olduğu” tespit edilmiştir. Reaya kadiya ulaşabildiği noktada merkezle irtibat sağlayabiliyor ve çevrenin merkeze eklemlenme süreci başlıyordu. Böylece kaza merkezleri, çevrelerinde bulunan yerleşim birimlerinin devletle olan irtibat noktası oluyordu. Kadının arz yetkisi ve gerektiğinde reayanın Divân-ı Hümâyûn’a arz gönderebilme aracı olması da kaza merkezinin bu konumunu öne çıkarıyordu. Ayrıca, taşrada kadı şeriatın temsilcisi ve haklaştırma mercii idi. Kadiya ulaşımın engellendiği ya da zorlaştırıldığı bir durumda devlet “adalet” sağlama prensibini terk etmiş olurdu ve adalet dairesi ihlâl edilirdi.¹⁵ Bu sebeple kaza merkezi reayanın kolaylıkla ulaşabilme mesafesinde olmalıydı¹⁶ ve yeni kurulan yerleşim birimlerinin tâbi olacakları kazalar da uzaklık nispetine göre tespit edilmekteydi.¹⁷ Mesafenin uzak olması halinde kadiya müracaatı kolaylaştırma açısından yeni kaza bölgeleri oluşturulurdu.¹⁸ Mesafe unsuru nedeniyle yapılan değişimler kazalar-

¹⁵ Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 49.

¹⁶ 23 Eylül 1581 tarihli belgeye göre, Kırkkıniseye tâbiyken Babaeski’ye bağlanan Ulufeciler köyüyle Havass-ı Mahmud Paşa’ya ilhak olunan Kopon köyünün halkı kadiaskerliğe gelerek “*karyelerimiz feth-i hakaniden berü Kırkkınise’ye tâbi’ olduğundan mâ’adâ gayette karib ve hâlâ mülhak olunan mahallere ba’id olup Kırkkıniseye ilhâk olmaz ise ziyâde hayf olur deyu*” talepte bulunmuşlardı. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 15a-b. Yine, Kotar kazasına bağlıyken Novasel kazasına ilhak olunan Maveraünnehr Kırka, Kotar kazasının yakınındaydı ve Novasel’e uzaklığı nedeniyle reaya kadılığı başvurusunda sıkıntı çekmişlerdi (12 Kasım 1581) NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20b.

¹⁷ 25 Ağustos 1581 tarihli belgeye göre, Sultan Selim Han’ın Ayasofya yakınlarındaki türbeleri vakfından Herazgradla Tırnova arasında Donuzpınarı adı verilen mevkide padişahın emriyle bir köy kurulmuştu. Çevresinde bulunan birkaç köyle birlikte bu bölgenin Tırnova’ya yakın olduğu, buraya bağlanmasının vakfa ve reayaya faydalı olacağı mütevellî Murad’ın arzında belirtilmişti. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13a.

¹⁸ Rahoviçe kazasına bağlı Valpova nahiyesiyle ilgili “*mesâfe-i ba’ide olup mesâlih-i müslimîn muattal kalıp kâdi-yı asîle mürâcaat etmek mümkün olmayup müstakil kâdılık olmak her vechle evlâ*” olduğuna dair bölgenin âyanından mahzar gelmiş ve Valpova müstakil kadılık yapılmıştı (27 Şubat 1582) MA, RKR, 179/2, s. 10; Yine, Karitene kazasına tâbi Fenar nahiyesi “*mesâfe-i ba’ide olup mesâlih-i müslimîn muattal kalıp kâdi-yı asîle mürâcaat etmek mümkün olmayup ve evvelden müstakil kadılık ola gelüp yine müstakil kadılık olmak her vechle evlâ olduğuna a’yân-ı vilâyetten mahzar*” gelmesi üzerine müstakil kaza haline getirilmişti (3 Nisan 1582) MA, RKR, 179/2, s. 16.

dan elde edilen gelire yansıdığı ve kazanın statüsünü etkilediği için yerleşimler kazalar arasında âdeta değiş tokuş da edilebilirlerdi.¹⁹

Yerleşim alanlarının kadılık merkezinin uzağında bulunması reayanın kadıya ulaşabilirliğini zayıflatırken, kadının da bölgedeki denetimini güçleştirmekteydi. 30 Haziran 1582 tarihli belgeye göre, Tuzla kazasına tâbiyken Tekfurgölü'ne bağlanan Mankalya nahiyesi âyanından mahzar gelmişti. Mahzarda âyan, Mankalya'nın Tuzla'ya yakın olduğunu, Tekfurgölü'ne bağlı iken kadıya başvuruda sıkıntı çektiklerini, işlemlerinin geciktiğini ve bölgedeki diğer bazı görevlilerin zulmüne uğradıklarını ifade etmişlerdi.²⁰ Burada zikredilen zulüm yapan görevlilerin ümera olma olasılığı varsa da, kadıların kendilerine yardımcı olarak görevlendirdikleri naiblerin olması da mümkündür. Çünkü belgede "kadı-yı asile" başvuramadıkları belirtilmiştir. Bu veri bize bölgede naibin bulunduğunu düşündürmektedir. Konuyla ilgili bir diğer belge 12 Kasım 1581 tarihli dir. Lofça kazasında padişah hassına dâhil on köy Pilevne kazasına yakın Lofça'ya uzak mesafedeydiler. Cizye ve ağnam vergisini tahsil eden görevliler gelip zulm ettiklerinde Lofça kadısına giderek şikâyetlerini bildirmemişlerdi. Bu sebeple köyler, Pilevne kazasına bağlanmak istemişlerdi.²¹

XVI. yüzyıldaki ulaşım insan ve hayvan gücüne dayanıyor, adli ve idarî birimler de bu unsurlar gözetilerek kuruluyordu. İfraz ve ilhak kayıtlarında mesafeyle ilgili kayıtların önemli ölçüde fazlalığı konunun önemini göstermektedir. Kazaya ulaşabilme mesafesiyle ilgili olarak şu belge bize fikir vermektedir. 28 Nisan 1581'de daha önce Ereğli kadısı olan Mevlâna Muslihiddin ile Sultan Süleyman İmareti Mütevellisi kadiaskerliğe arz göndererek, Çoksekbanlu köyünün Çorlu'dan alınıp Ereğli'ye bağlanmasını istemişlerdir. Arzda, köyün İstanbul'daki Sultan Süleyman Han imareti vakfından olduğu, Çorlu'ya bir günlük mesafede bulunduğu, kadılığa başvuruda sıkıntı çekildiği ve halkın da yakınlarında bulunan

¹⁹ Sigetvar kazasında bulunan Şekes ve Berzence palankaları, etrafında bulunan köylerle birlikte Sigetvar'a uzak bulunmaları, yollarının çoğu zaman ulaşım elverişli olmaması, reayanın işlerinin gecikmesi sebebiyle Grozgal'e ilhak olmak istemişlerdi. Grozgal'e tâbi Martince nahiyesi ise palankalara bedel olarak Sigetvar'a bağlanmıştı (12 Temmuz 1581) NOK, RKR, 5193/2, Vr. 8b; İvraca'ya tâbi Sofular köyü Cibre kazasına, Cibre'ye tâbi Raykova köyü İvraca'ya yakın olması nedeniyle birbirine bedel olarak değiştirilmişlerdi (17 Eylül 1591) NOK, RKR, 5193/4, Vr. 14b.

²⁰ Âyan, "...kazâ-yı tuzlaya akreb olup ve kazâ-yı tekfurgölü mesâfe-i ba'ide olup kâdî-yı asile mürâcaat etmekde ziyâde elem ve ta'ab olmağın ekser mesâlihimiz mua'ital olduğundan gayri zulm tâifesi bizi rencide itmekden hali olmayup lâkin nâhiye-i mezbûre gerü kazâ-yı tuzlaya" ilhak olmak istemişlerdi. MA, RKR, 179/2, s. 48.

²¹ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20a.

Ereğli'ye bağlanmak istedikleri belirtilmişti.²² Bu belge bizlere önemli ipuçları sunmaktadır. Zikredilen bir günlük mesafe kaza bölgesine ulaşılabilirlik konusu hakkında önemlidir. Belgeye göre, Çoksekbanlu köyünden Çorlu'nun bir günlük mesafede olması kadiya ulaşılabilirlik açısından engeldir. Çorlu'ya ulaşımın sadece bir gün alması yapılacak işlemi ikinci güne sarkıtır. Organizasyonun amacı bir gün içerisinde kadiya ulaşımı ve işlemin gerçekleşmesini sağlamaktır. Ankara sancağı örneğinde de durum böyledir. Sancakta kazalar oluşturulurken günün aydınlık kısmında katedilebilecek mesafeler göz önünde bulundurulmuştu. At hızıyla, Ankara ile Ayaş arası dokuz, Ankara Çubuk arası ise altı saattir.²³ Çubuk, kaza halinde teşkilatlandırılmasaydı, Çubuk ahalisi Ankara kadısına başvurabilmek için altı saat gidecek işlemi gerçekleştirecek ve altı saatte de geri dönecekti. Bu süreç ise günün aydınlık kısmını aşacaktı. Bursa örneğinde ise Bursa kazasının etrafındaki çevre kazaları incelediğimizde Bursa ile uzaklıklarının beş, altı, sekiz saat oldukları dikkat çekmektedir. Bursa'ya beş saatlik mesafede bulunan Mudanya, altı saat mesafede bulunan Gemlik, sekiz saat mesafede bulunan İnegöl ve Yenişehir, dokuz saat olan Atronos ayrı kaza bölgesi oluşturmuşlardı.²⁴ Verilen saat örnekleri incelendiğinde söz konusu yerleşimler ayrı birer kadılık bölgesi olarak teşkilatlanılmasaydı kazaya gidiş geliş süresi günün aydınlık bölümünü aşabilirdi. Ulaşımda hayvan gücüne başvurmayanlar için ise bu süre daha da uzayacaktı. Bu nedenle temel hedef günün aydınlık kısmında kadiya başvurunun gerçekleşmesini sağlamaktır.

Kadiya başvuruyu uzaklığın yanı sıra coğrafi bir takım engeller de önleyebilirdi. 18 Mayıs 1582 tarihli belgeye göre, Çorlu kazasına tâbi olan İmtanlu köyü sakinleri Burgos'a bağlanmak istemişlerdi. Gerekçe olarak köylerinin Burgos'a yakınlığını ve Çorlu'yla aralarındaki nehrin büyüklüğünü göstermişlerdi.²⁵ Aynı durum Piremedi kazasına bağlı Karater köyü için de söz konusu idi. Köy sakinleri Piremedi'ye uzaklıklarının yanı sıra, aralarında bulunan nehir nedeniyle kadiya başvurmakta zorluk çektiklerini, Tepedelen'e bağlanmak istediklerini belirtmişlerdi (15 Mart 1592).²⁶ Verilen örnekler coğrafi yapının kaza sınırlarına etkisini açıkça göstermektedir. Zikredilen belgelerdeki bu veriler taşrada kaza organizas-

²² NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2a.

²³ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 30.

²⁴ Ömer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 120, 336.

²⁵ MA, RKR, 179/2, s. 23.

²⁶ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 30b; 5 Ağustos 1591 tarihli bir diğer belgeye göre de, Serfice kazasında Sarıgöl nahiyesi arasında büyük bir nehir bulunmakta, nehrin taşması halinde şer'i işler yürütülememekteydi. Bu sebeple Sarıgöl ifraz olunarak müstakil kadılık olmuştu. NOK, RKR, 5193/4, Vr. 7a.

yonunda gözetilen en önemli unsurun reayanın kadiya başvurusunu kolaylaştırma amacını taşıdığını göstermektedir. Bu amaç, devletin tüm reaya adalet götürme prensibiyle de bire bir örtüşmektedir.

SOSYO-EKONOMİK NEDENLER

Taşrada kazanın adli bir birim olmasının yanısıra iktisadi bir ünite özelliği de taşıması, kaza sınırlarının oluşumunda ve değişiminde ekonomik faktörlerin etkisini kaçınılmaz kılmaktaydı. Osmanlı iktisadi düşüncesinin temelinde provizyonizm olarak adlandırılan iâşeci politika vardı. İâşecilik, reayanın ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet arzının mümkün olan en yüksek düzeyde sağlanmasını ve bu akışın sürdürülmesini hedef edinmişti. Bu politikanın düşünce temelinde ise hükümdarın reayayı "ve-dâyi'-i Hâlik-i kibriyâ" yani yaratıcının emaneti olarak görmesi bulunmaktaydı. Zikredilen düşünce aynı zamanda Osmanlı yönetim anlayışının da esasını oluşturmaktaydı. Bu esasa göre Osmanlı padişahı İslâm hukuğu çerçevesinde yetkilerini Allah'tan alırdı ve reaya üzerindeki egemenliğini iyi bir yönetim gerçekleştirerek sürdürebilirdi.²⁷ Hükümdar reayayı koruyup gözetecek, ihtiyaçlarını karşılama noktasında da imkânlarını seferber edecekti.

Zikredilen iâşeci politikaya göre kaza merkezi, öncelikle çevresinde yer alan kırsal bölgenin ihtiyaçlarını karşılamalı, kazanın ihtiyaçları karşılanmadan üretim kaza dışına çıkarılmamalıydı. Kırsaldan ziraî ürünlerinin satın alınmasını, işlenip satılmasını kaza esnafı gerçekleştirmekteydi.²⁸ Bu nedenle kaza merkezi kaza kırsalındaki üretime, kaza merkezindeki esnaf da kırsalın tüketimine ihtiyaç duymaktaydı. Yürütülen bu politika kazaların sınırlarını doğal olarak etkilemekteydi. Konuyla ilgili olarak Güllü Kesriye kazasına dair 21 Şubat 1582 tarihli belge güzel bir örnek oluşturur. Güllü Kesriye'ye bağlı Kureşte nahiyesinin Pirespe kazası sınırlarına dâhil edilmesiyle, Güllü Kesriye kazası ihtiyaçlarını karşılama konusunda sıkıntıya düşmüştü. Güllü Kesriye, ada ve taşlık bir yer olduğu için, belgenin diliyle zengini ve fakiri Kureşte nahiyesinin zahiresine muhtaç idi. Ortaya çıkan zahire darlığını gidermek için Kureşte tekrar Güllü Kesriye'ye bağlanmıştı.²⁹ Yaşanan değişim sürecinde Kureşte nahiyesi Pirespe kazasına bağlanmış ancak bu uygulama Güllü Kesriye'nin iktisadi bütünlüğünü bozmuş ve iâşeci politikaya zarar vermişti.

²⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Toplum Tarihi İçin Kullanılabilirliği Üzerine", *Çok Uluslu Karşılaştırmalı Arşiv Araştırmaları Projesi 2006 Yılı Bülteni*, Tokyo, 2007, s. 123

²⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul, 2000, s. 61.

²⁹ MA, RKR, 179/2, s. 9.

Kaza bazında ihtiyaçlar giderildikten sonra provizyonist iktisadî düşüncenin ileri safhadaki amacı kazalardaki üretim fazlalarıyla büyük kentleri doyurmaktır. Bunların başında ise İstanbul gelmekte, İstanbul'un yanısıra Manisa gibi nüfusu fazla olan kentlerde de hububat ve et darlığına düşülebilmekteydi.³⁰ Bu problem diğer önlemlerin yanısıra kaza sınırlarında değişiklik yapılarak da çözümlenmeye çalışılırdı. İstanbul'un iâşesi çevrede bulunan diğer kazalardan sağlanırdı. Bu açıdan özellikle zahire ihtiyacı noktasında Rodoscuk önemliydi ve Rodoscuk kazasının sınırları ilhaklarla genişletilmeye çalışılmıştı. *Şehirköy* kazasından Urçak deresi, *Malkara* kazasından Tekye Köy ve Tatarlar, *İnecük'ten* Hamidi, *Hayrabolu'dan* Çerköy, Sıret ve Hızıroğlu köyleri Rodoscuk kazasına bağlanmışlardı (11 Şubat 1592).³¹ Rodoscuk'un İstanbul iâşesinin temininde önemli bir merkez olması bu ilhak olayının sebebini oluşturmuş, Rodoscuk kazasının sınırlarının genişlemesiyle bu köylerdeki hububatın aktarımı Rodoscuk limanı vasıtasıyla sağlanmıştı. Çünkü Trakya ovalarının hububatı Rodoscuk limanı aracılığıyla İstanbul'a ulaştırılmaktaydı.³²

Kentlerin iâşesiyle ilgili bir diğer husus ise İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli olan celepkeşlik sistemiyle ilgilidir.³³ Hayrabolu kadısı Mevlâna Abdülgani kazasına bağlıyken başka bir kazaya ilhak olan Mestanlar ve Praviçe köylerinin tekrar kazasına ilhakını istemiştir. İlhak isteğinin oluşumunda kazada yaşanan koyun tedarikindeki güçlük etkilidir. Mestanlar ve Praviçe köylerinde celebkeşlerin yaşıyor olması, köylerin Hayrabolu sınırları dışında kalmasıyla da celebkeşlerden istifade edilememesi kazanın iktisadî bütünlüğüne sarsıcı etki yapmış, koyun temininde sıkıntı yaşanmasına neden olmuştu (27 Nisan 1583).³⁴ Hayrabolu'nun iktisadî bütünlüğünü yeniden sağlamak için ise kaza sınırlarında değişiklik yapılmıştı.

İâşeci iktisadî politika açısından kaza merkezlerinde kurulan pazarlar da önemli birer araçtı ve şehir ve kasaba tanımında yer alan "*bazar durur, cum'a kılınur*" şeklindeki ifadeler bu iktisadî bütünlüğün önemli bir göstergesiydi.³⁵ Reaya geçimini temin etmek için ürününü pazara götürür,

³⁰ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 1989, s. 82-86.

³¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 16a.

³² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C.1, Eren yay., İstanbul, 2000, s. 228.

³³ Celepkeşlik sistemiyle ilgili bakınız. Antony Warren Greenwodd, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Unpublished Ph.D Dissertation, The University of Chicago, 1988, s. 62-67; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, s. 271.

³⁴ MA, RKR, 179/2, s. 119.

³⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 32.

burada ürünü nakde çevirir ya da diğer ürünlerle değiş tokuş yapardı.³⁶ Reaya aynı zamanda vergi ödediği sipahisinin öşürünü de ambara ya da bir günlük yoldan uzak olmayan pazara taşımak zorundaydı.³⁷ Bazı köy pazarları vardysa da genellikle kaza merkezlerindeki pazarlar sipahilerce tercih edilmekteydi. Bu noktada köy pazarlarının göz ardı edilmeye çalışıldığı dikkati çekmektedir. Pazarlardan geçimini sağlayan bazı görevliler de bu eğilimi güçlendirmektedirler.³⁸ Ankara yakınlarındaki bir köyde bu yüzden tımar sahibiyle köylüler arasında anlaşmazlık olmuştu. Köylüler yakınlarındaki bir köy pazarına ürünü taşımak isterlerken sipahi payının kaza merkezine taşınması konusunda diretmişti. Ankara kadısı da esasen kaza merkezine gelen tahılla ilgilendiği için köylüler sipahi hakkında açtıkları davayı kaybetmişlerdi.³⁹ Yine, 1580 yılında Avlonya ve Tepe-delen kazaları dâhilinde bulunan Veziriazam Sinan Paşa hasları reayası, mahsullerini Avlonya'ya taşımak istememişler bunun üzerine Veziriâzam da durumu Divân'a şikâyet etmişti. Divan da işin soruşturulmasını, eğer Avlonya en yakın kasaba ise reayanın bu hususta zorlanması kararına varmıştı.⁴⁰ Yukarıda belirtilen örnekler iâşeci politika için pazarların önemli birer araç olduğunu göstermektedir. Bu noktada pazar olgusu kaza sınırlarının belirlenmesi açısından da vazgeçilmez bir faktördü. Belgelerde "akreb pazar"ın (en yakın pazar) bulunduğu yere bağlanma isteği azımsanmayacak ölçüdedir. Reaya, bağlı bulundukları kazayla kendilerine en yakın pazarın uyuşmaması durumunda statülerinin değişmesi için merkeze arz göndermişlerdir. 25 Ağustos 1581 tarihli belge bu konu için güzel bir örnek oluşturmaktadır. *Burgos* kadılığına bağlı Müsellem, Siret, Yarayusan, Doğancı, Gönderlü, Köpüklü, Çatma; *İneçük* kazasına bağlı Samedlü, Küçük Kılıçlı, Fukara Oğlu; *Hayrabolu*'ya bağlı Sarı İsmail; *Çorlu* kazasına bağlı on iki köy akreb pazarları Rodoscuk'ta bulunduğu için bu kazaya bağlanmak istemişlerdi.⁴¹ İstekleri gerçekleşmiş ve zikre-

³⁶ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1999, s. 138-139.

³⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)*, s. 116.

³⁸ Suraiya Faroqhi, "XVI.Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", Çev. Melek Eğilmez, *ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 1978, s. 47.

³⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 69-70, 235; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.62; Dina Rızık Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 31.

⁴⁰ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububat-tan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1964, s. 57.

⁴¹ Bu hususta şu örnekler de verilebilir: Lofça kazasındaki Havass-ı Hümayun köylerinden Paranova, Yerkaç, Zilkova, İslatina, Katonih, Tırminçe, Kalanik, Lepopoli, Pirişlan ve Puradim köyleri Pilevne kazasına yakın Lofça'ya uzak mesafede olmalarına rağmen Lofça kazası sınır-

dilen tüm köyler Rodoscuk'a bağlanmışlardı. Zikredilen bilgiler, kaza sınırlarının değişiminde ve oluşumunda iâşeci⁴² politikanın etkisini açıkça gözler önüne serer. Kazanın aynı zamanda iktisadî bir ünite olması bu etkilenmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

MALÎ NEDENLER

Taşra teşkilatında kaza, adli ve iktisadî bir ünite olmasının yanısıra malî bir ünite özelliği de taşıyordu. Kadıların malî görevlerinin azımsanmayacak ölçüde olması,⁴³ XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin içerisinde girmiş olduğu buhran döneminde kadının malî organizasyonundaki rolünün artması,⁴⁴ kaza sınırlarını malî düzenlemelerden daha etkilenir bir hale getirdi. Bu süreçte müstakil kazaların oluşumunda malî kaygılar önemli bir etken oluşturmıştı.

Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için vergilerin zamanında ve miktarınca toplanabilmesi çok önemliydi ve bu hususta pek çok tedbir alınmaktaydı. Devleti gelir kaybına düşürebilecek uygulamalardan vazgeçilir, vergilerin daha kolay toplanması noktasında tüm imkânlar seferber edilirdi. Vergi tahsildarlarının (emîn) kadıyla işbirliği halinde görevini yürütebilmeleri, yapılan işlemlerin sicile işlenmesinin gerekmesi ve kadının malî konulardaki denetleyici rolü⁴⁵ malî uygulamaların kaza merkezli olması zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Kırsalda yürütülen işlemler için ise kaza merkezi ve kırsal arasında canlı bir iletişim ağı gerekiyordu. Kırsal, kaza merkezinden uzaklaştıkça merkezin denetim gücü kırsalda zayıflamış, vergi toplama görevi de zorluklarla yürütülebilmştir. Bu nedenlerle emînlerin görevlerini hakkıyla yerine getirmesi

ları içerisinde bulunmaktaydılar. Doğal olarak bu köylerin pazarları Pilevne'deydi ve tüm ihtiyaçlarını buradan gidermekteydiler. Bu sebeple köyler Pilevne kazasına ilhak olunmak istemişlerdi. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20a.; Çorlu kazasına bağlı İmtanlu köyü Çorlu'yla aralarında nehrin bulunmasının dışında pazarlarını Burgos'da görmeleri ve tüm işlerini burada halletmelerini nedeniyle Burgos'a ilhak olunmuşlardı (18 Mayıs 1582) MA, RKR, 179/2, s. 23; İpsala kazasına tâbi Gebleke nahiyesi de diğer etkenlerin yanısıra Cuma pazarlarını İnöz'de görmeleri nedeniyle İnöz'e bağlanmak istemişlerdi (25 Ağustos 1581) NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13a.

⁴² Provizyonist iktisadî politika XVII. ve XVIII. yüzyıllarda esneyecektir. Hububat ticareti XVIII. yüzyıldan önce kaçak başlayacak sonra devletin tanınmasıyla sancak ve kaza sınırları içerisinde akreb pazarda satılan bir ürün olmaktan çıkıp uzak mesafeli ticaretin konusu olacaktır. Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Muraba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç*, s. 23, 2007, s. 135.

⁴³ Kadıların malî görevleri için bkz. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşleminde Kadılık Müessesinin Rolü", *IV. TTK Bildirileri*, 1952, s. 433-444; Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S. 8, 1997, s. 44-45.

⁴⁴ Turan Gökçe, "XVI.Yüzyılın Sonları...", s. 261-263; Linda T.Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Brill, 1996, s. 119-136.

⁴⁵ Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukataa...", s. 436-440.

için merkeze uzak köyler daha yakın oldukları kaza bölgelerine dâhil edilmişlerdir.⁴⁶

Tımar sistemi de malî uygulamaların bir parçasıydı. Kaza içerisindeki yerleşim alanlarının farklı sipahilerin tasarruf alanları, serbest tımar bölgeleri ya da vakıf köyleri olabilmesi ise kimi zaman organizasyonunun yürütülmesi noktasında sıkıntılara sebebiyet vermekte, kaza sınırları bağlamında da bazı sıkıntılar oluşturmaktaydı. Vergi geliri vakfa ait olan vakıf köyleri bu duruma örnek teşkil eder. 4 Mayıs 1581 tarihli bir belgeye göre, İstanbul Sultan Selim türbeleri vakfına dâhil ve Lofça kazası sınırlarında kalan Biveller, Usteriç ve Zelin isimli köylerin idarî durumunda değişiklik olmuştu. Biveller ve Usteriç Hotaliç'e, Zelin ise İzladı kazasına ilhak olmuştu. Evkaf zabıtlarının görevlerini yaparken yaşadıkları güçlük ve vakıf malının zarara uğraması nedeniyle köyler sonrasında tekrar Lofça'ya bağlanmışlardı.⁴⁷ Zikredilen belge, gelirleri bir vakfa tahsis edilip farklı kaza bölgelerinde kalan köylerde yaşanan sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Pragmatik yaklaşımla birbirine yakın konumda bulunup vakfı bir olan köyler aynı kaza bölgelerine dâhil edilmişlerdir.

Devlet gelirlerinin zarara uğraması, bir mukataa alanının farklı kazalar içerisinde kalmasıyla da ilgilidir. Kaza yetki alanıyla mukataa yetki alanının uyuşması durumunda mukataalarda gelir artışından söz edilebilirdi. Ancak, bu uyumun mutlak anlamda gerçekleştirilmesi ise mümkün değildi. Çünkü mukataa alanları sancak sınırlarını bile aşabilirdi. Örneğin Ankara ve çevresindeki sof üretimi üzerine kurulu bulunan mukataa alanı

⁴⁶ Lofça kazasındaki padişah hassı köylerinden onu, Pilevne kazasına daha yakın olduklarını, uzaklık nedeniyle emirlerin miri malın tahsilinde zorluk çektiklerini ifade etmişlerdi ve Pilevne'ye ilhak olunmayı istemişlerdi. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 20a; 19 Ocak 1582 tarihli bir belgeye göre de Nakşa kazasına bağlıken Sakız'a ilhak olunan Endur, Bare ve Siru adaları aslında Sakız kazasına uzak mesafede idiler. Tekrar Nakşa'ya bağlanmaları gerektiğini Nakşa beği Süleyman bildirmiş ve Nakşa'ya bağlanmanın "*re'âyâ ve fukarâyâ enseb ve mâl-i mirîye enfa*" olacağı belirtilmişti. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 26b; 29 Mart 1592 tarihli bir belgeye göre de daha önce Livandar kazasına bağlı olan Lonkanik köyü Mizistre kazasına ilhak olunmuştu. Ancak yine Livandar'a ilhak olunmasının "*mâl-i mirî tahsiline*" faydalı olacağı belirtilmişti. NOK, RKR, 5193/4, Vr. 31b; Livadya kazasından iki köyün de Esedobası kazasına ilhak olunmasıyla mâl-i mirîye zarar gelmişti (11 Nisan 1592) NOK, RKR, 5193/4, Vr. 32b.

⁴⁷ NOK, RKR, 5193/2, Vr. 2b; Bu hususta ayrıca şu örnekler verilebilir: 27 Eylül 1583 tarihli belgeye göre, daha önce Pilevne'ye bağlı iken Niğbolu kazasına ilhak olunan İstavoriçe, Perükopaniç ve Süleyman Beğ Mezrası Sultan Selim'in türbe vakfındandılar. Vakıf görevlileri ve reayanın Niğbolu'ya başvuruda zorluk çekmeleri üzerine köyler vakıf mütevellisi Murad'ın isteğiyle Pilevne'ye ilhak edilmişlerdi MA, RKR, 179/2, s. 138; 22 Ocak 1582 tarihli belgeye göre, Derbent köyü ve Sultan Süleyman'ın İstanbul'daki imareti evkafından olan Kalofer köyü önceden Filibe kazasına bağlıken Kızanlık kazasına dahil edilmişti. Halkının "*inad ve temerrüdlükleri ziyade*" olduğu için vakıf gelirleri tahsil edilememiş ve vakıf zarara uğramıştı. Vakıf mütevellisi Abdurrahman'ın isteğiyle "*...resmlerin ve mahsûl-ü vakf*"ın toplanması için köy tekrar Filibe kazasına ilhak olunmuştu. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 27a.

Ankara sancağı sınırları dışına taşmaktaydı.⁴⁸ Mukataa yetki alanının mukataanın durumuna bağlı olarak genişleyip daralması, mukataa müfettişliği görevi için de aynı durumun söz konusu olmasına neden olmuştur. Mukataa müfettişlerinin yetki alanı birkaç kaza olabileceği gibi daha da geniş bir alana yayılabilirdi.⁴⁹ Zikredilen uyumdan mukataa müfettişliği ve kadılık görevinin birlikte yürütülmesi durumunda söz etmek mümkün görünmektedir. 4 Ocak 1584 tarihli belgeye göre mukataa müfettişi ve Siroz kadısı Mevlâna Seyyid Muhyiddin İstanbul'a arz göndererek Siroz'dan ayrılan birkaç köyün Siroz'a tekrar bağlanmasını istemiştir. Arzında, uzun zamandır nevrüz ve ağustos irsaliyelerinin zamanında gönderilmediğini, kendisinin göreve gelişle nevrüz irsaliyesinin gününden önce hazineye iletilildiğini ve köylerin Pıraşişte'ye ilhakıyla mukataanın zarara uğradığını ifade etmişti. Köylerin kendi kazasına ilhak edilmesiyle mukataadan daha fazla gelir elde edeceğini belirtmişti.⁵⁰ Görüldüğü üzere, Seyyid Muhyiddin'in arzındaki temel düşünce kadılık ve müfettişlik görevini birlikte yürütmesi dolayısıyla kendi kaza alanına dâhil olunan yerleşimler üzerinde daha etkin görev yapabilmektir. Bu sebeple de mukataa alanı içerisinde yer alan köyleri tekrar kazasına bağlanmak istemiştir.

Köylerin malî sistem gereği yüklenmiş oldukları bazı görevler ve muafiyetler de kaza sınırları için önemliydi. Devletin önemli gelir alanlarından biri olan madenlerin işletimi de mukataa sistemiyle yürütülmekteydi. Madenin işletilebilmesi için bazı köyler vergi muafiyeti karşılığında madene hizmet yükümlüsü olmaktaydılar. Kurulu düzenin ihlâl edilmesi ise elde edilecek gelirleri olumsuz etkilemekteydi. 31 Aralık 1582 tarihli belgeye göre, Samakov kazası dâhilindeki madene hizmet yükümlüsü olan Yukarı Dukan, Aşağı Dukan, Yukarı Durgan, Aşağı Durgan ve Dere köyleri Radomir kazasına bağlanmışlardı. Ancak köyler maden kömürçülerinden olmaları ve maden hizmetine lazım olmaları nedeniyle yeniden Samakov'a ilhak olunmuşlardı.⁵¹ Daha sonra zikredilen köylere ilaveten bir kaç köyün daha "*kazâ-ı mezbûrda vâki' meâdine emr-i şerîf ile kömürçü ve arabacı ta'yîn olunmuş iken*" Radomire ilhak olundukları ve bu hususta zarara uğranıldığı belirtilmişti (29 Nisan 1591).⁵² Hizmete karşılık vergi muafiyetine sahip olunan bir diğer hizmet alanı ise menzil sistemi idi. Menzillerin bakımı ve görevin sürdürülmesi menzilci olarak

⁴⁸ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 50.

⁴⁹ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadiaskerliği Arznameçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009, s. 165.

⁵⁰ MA, RKR, 179/2, s. 115.

⁵¹ MA, RKR, 179/2, s. 80.

⁵² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 2a.

tain olunan reayanın sorumluluğundaydı. Menzilcilerin görevini yerine getirip getirmediği ise kadılar aracılığıyla denetlenmekteydi.⁵³ 15 Mart 1592 tarihli belgeye göre İncük kazası dâhilindeki Samedlü köyü Rodos-cuk kazasına bağlanmıştı. Ancak bu köy, İncük kazasındaki menzil bey-girlerini teminle görevliydi ve bu sebeple tekrar önceki kazasına bağlan-ması gerekmişti.⁵⁴ Yine 16 Şubat 1580 tarihli kadılara gönderilen bir hükümde, menzil beygirlerini temin etmeyle yükümlü köyler için mahke-menin yola yakın mahallerde kurulması, köyler yoldan uzak ise köylerin taşınması belirtilmişti.⁵⁵ Bu örnekler, devletin diğer organizasyonlarıyla kaza teşkilatının uyumlu olması gerektiğini göstermesi açısından önemli-dir.

Mali anlamda kaza hüküm bölgesiyle ilintili bir diğer konu tekâlif-i örfiyye adı verilen XVI. yüzyılın sonlarına değin olağanüstü durumlarda alınarak merkezî hazinenin önemli bir gelir kalemini oluşturan avarız ver-gisiyle ilgilidir. Avarız vergisi nakit olarak toplanabildiği gibi reayadan aynî ve hizmet olarak da istenebilirdi. Bu vergi kadıların gözetiminde merkezden atanan kişilerce itibari avarızhanelerine göre toplanırdı.⁵⁶ Avarız haneleri, yapılan avarız tahrirleriyle belirlenir ve kazadan kazaya değişiklik gösterirdi. Hane başına düşen vergi miktarı ise yıllık olarak avarız tahrirlerindeki veriler esas alınmak üzere tespit edilirdi. İşte bu noktada avarız vergisiyle kaza hüküm bölgesinin ilintisi ortaya çıkmak-taydı. 6 Eylül 1581 tarihli belgeye göre, Kızılağaç kadılığına bağlı ve Piri Paşa vakfından Sirem, Danişmend Pınarı, Doğanoglu köyleri eskiden beri Edirne'ye bağlıydılar. Kızılağaç'a bağlandıktan sonra ise avarız vergisin-den dolayı fakirleştiklerini, Edirne kazasına ilhak olmazlarsa dağılıp gi-deceklerini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine zikredilen köyler tekrar Edir-ne kazasına bağlanmışlardır. Bu belge hane hesabına göre alınan avarız vergisinin bağlı bulunulan kazaya göre değişiklik göstermesi hususundaki bilgileri güçlendirmektedir. Kızılağaç kadılığında adı geçen köyler daha fazla avarız ödemek zorunda kalmış olmalıdırlar. 27 Nisan 1583 tarihli bir diğer belgeye göre ise Hayrabolu kadısı kadıaskerliğe arzda bulun-

⁵³ Menzil sistemiyle ilgili bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menzil-ler)*, PTT Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 2002, s. 14; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXVIII, S. 3-4, 1970, s. 339.

⁵⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 30b.

⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım...*, s. 203.

⁵⁶ Avarız vergisinin toplanma biçimi ve usulü hakkında bkz. Süleyman Demirci, *The Functioning of Ottoman Avarız Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700*, Unpublished Ph.D Dissertation, University of Durham, 2001, s. 188-191.

muştur. Kadı arzında, Mestanlar ve Praviçe köylerinin eskiden beri Hayrabolu'ya bağlıyken Ergene'ye ilhak olunduklarını, iki köyden toplanması gereken avâriz miktarının ise Hayrabolu ahalisine paylaştırıldığını ve bu sebeple kaza ahalisinin sıkıntıya düştüğünü belirtmişti.⁵⁷ Bu belge de özellikle avâriz vergisi açısından kaza sınırlarının sabit olmasının önemini göstermektedir. Herhangi bir değişiklik durumunda özellikle kazadan ayrılan mahallerin bulunması halinde mevcut reaya kazadan ayrılanların da avâriz miktarı yüklenmekte ve bu durum halkı zor durumda bırakmaktaydı. Bir diğer belge de avâriz vergisinin ulaştırılmasıyla ilgili olmalıdır. Eskiden beri Mizistre'ye bağlıyken Kalimata'ya ilhak olunan köylerin ahalisi kadıaskerliğe arz göndermişlerdir. Arzda reaya, Kalimata'nın uzaklığı nedeniyle "*umûr-ı şer'îyye ve tekâlif-i örfiyyelerini*" görmeğe güçlerinin olmadığını yine Mizistre'ye bağlanmak isteklerini belirtmişlerdir (24 Mayıs 1589).⁵⁸ Reaya, uzaklığı nedeniyle Kalimata'ya gide-memiş şer'i işlerini halledemediği gibi avâriz yükümlülüğünü de yerine getirememiştir. Buradaki yükümlülük belgede açıkça belirtilmemiştir. Kadının istediği aynî miktarın iletimi ya da verilecek hizmetle ilgili olmalıdır. Bu belgeler aynî, nakdî ya da hizmet olarak alınan avâriz vergisinin tahsili ve iletimi açısından bağlı olunan kazanın önemini açıkça ortaya koymaktadır.

KADILIK KARIYERİNDEKİ İSTİHDAM BİÇİMİNİN ETKİSİ

Osmanlı Devleti, oluşturduğu kaza örgütlenmesi üzerinde hareket eden personelinin de kadılıklar gibi belirli bir meratibe bağlamıştı. Akademik kariyer isteyen danışmendler medreseden mezun olduktan sonra genellikle müderrislik yolunu tercih ederler, derece derece medreseleri kat ettikten sonra mevleviyetlere kadar çıkabilirlerdi. Kasaba kadılıkları ise özellikle akademik kariyer istemeyen medrese mezunlarının istihdam alanı idi. Bu kişiler kadılıkların en alt basamağından başlar ve genellikle rutin bir şekilde terfi ederek üst basamaklarına doğru ilerlerlerdi.¹¹

İstihdam şartları gereği bazı durumlarda kadının rütbesine uygun boş kaza bulunamayabilirdi. Böyle durumlarda kaza hüküm bölgesinde değişiklik yapılır, görev yapılan kazanın kadının rütbesinin aşağısında kalması durumunda kazanın sınırları genişletilirdi.⁵⁹ Bu tür uygulamalar genellikle yüksek dereceli kadılıklarda ve mevleviyet tahsislerinde olmaktadır. Örneğin, Ankara kazası XVII. yüzyılın başlarında Murtazabad ve Yaba-

⁵⁷ MA, RKR, 179/2, s. 119.

⁵⁸ MA, RKR, 182/5, s. 9.

⁵⁹ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999, s. 191-192.

nabad kazalarının ilhakıyla mevleviyet olarak verilmişti.⁶⁰ 1591 yılında Mevlâna Sinan Efendi'ye Saray kazasının mevleviyetle verilmek istenmesi üzerine Nertova Saray'a bağlanmıştı.⁶¹ Yine, Şeyh Lütfullah Efendi mevleviyet payesine ulaştığında Filibe'ye Kızanlık ilâve edilmişti. Eyüp kazasına mevleviyet statüsüyle atanan Mevlâna Piri'nin yetki alanına Silivri, Çatalca ve Ereğli eklenmişti (Aralık 1583-Ocak 1584). Gazali-zâde Abdullah müderrislikten kadılığa geçtikten sonra önce Sidrekapsi ilâvesiyle Selanik'e, daha sonra da Eyüp ilhakıyla Galata kazasına atanmıştı.⁶² İlhak olayına mevleviyetlerin altında kalan üç yüz akçeli kadılık-larda da rastlanmıştır. 25 Haziran 1591 tarihli belgeye göre Mevlâna Şemseddin üç yüz akçeyle Gelibolu kazasına Şehirköy ilâvesiyle atanmıştı.⁶³ Kısa bir süre sonra da Mevlana Şemseddin'in başarılarına karşılık Evreşe yetki alanına dâhil edilmişti (5 Ağustos 1591).⁶⁴ İlmiyye zümresi-nin istihdam şartlarına göre, kazada görevli bulunan kadı terakki alarak ilmiyye hiyerarşisinde yükselebilirdi. Bu durumda terakkisine oranla ya yeni daha üst bir rütbedeki kazaya atanacak ya da yetki alanı genişletile-cekti. Bozbaba kadısı olan Mevlana Ali'ye terakki verilince kazasına Yund adası nahiyesi de ilhak olunmuştu.⁶⁵ 13 Haziran 1582 tarihli belge-ye göre de Avlonya mukataaları müfettişi ve Belgrad Arnavudu kadısı Mevlana Muslihiddin devlet gelirlerinin tahsilindeki başarısı üzerine Te-pedelen'e bağlı yirmi altı köyün yetki alanına dâhil edilmesiyle ödüllен-dirilmişti.⁶⁶

Zikredilen örnekler kaza sınırlarının ilmiyye teşkilatındaki istihdam şartları gereği değişebildiğini, kazalara köy ya da nahiyelerin ilhakıyla kaza statüsünün kadı rütbesine uygun hale getirilmeye çalışıldığını gös-termektedir.

KAZA SINIRLARININ TESPİTİ VE DEĞİŞİMİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Taşrada kaza sınırlarının değişimi ve müstakil kazaların oluşumu süre-cinde bazı problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Yeni oluşturulan kaza-lar, mevcut kazaların sınırlarını küçültmüş ve kadıların elde edeceği gelir-leri azaltmıştı. Kazalar arasında diğer sınır değişiklikleri de aynı tabloyu

⁶⁰ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 35.

⁶¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 8a.

⁶² Nevizâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmilâtü's-Şakâik*, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı yay., İstanbul 1989, s.132-133, 302, 748.

⁶³ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 4b.

⁶⁴ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 8a.

⁶⁵ MA, RKR, 179/2, s. 51.

⁶⁶ MA, RKR, 179/2, s. 38.

ortaya çıkarmıştı.⁶⁷ Böyle durumlarda merkezden müfettiş atanması yapılmıştır. Müfettişler genellikle kazanın çevresinde bulunan kazalardaki kadılardan seçilmiş, onlar da anlaşmazlığı çözerek âdil bir taksim yapmaya çalışmışlardır.⁶⁸

Yaşanan değişim süreci taşradan merkeze yoğun bir arz iletimine de neden olmuştur. Gönderilen arzlarda yapılan değişikliklerin ortaya çıkarıldığı sorunlar anlatılmış ve eski uygulamaya dönülmesi istenmiştir. Bu isteklerin merkez tarafından kabul edildiği ve uygulamaya konulduğu tespit edilmiştir. Ancak bu durum sorunu çözmemiş bu kez son değişimden etkilenen diğer muhataplar merkeze arz göndermişlerdir. Onların arzlarına da merkezden olumlu yanıt verilmiştir. Bu türden istekler azımsanacak sayıda da değildir.⁶⁹ Bu süreçte, kadılar arasında ciddi çekişmeler de ya-

⁶⁷ 6 Eylül 1581 tarihli belgeye göre Ohri'den Resne nahiyesi, Görice'den Kurşutla Pirespe alınarak yeni bir kaza bölgesi oluşturulmuştu. Daha sonra ise Resne nahiyesi Ohri'ye, Kurşut Kesriye kazasına ilhak olunmuştu. Bu durumda Pirespe küçülmüş ve kadısı için yeterli geliri getiremez olmuş, kimsenin atanmak için rağbet etmediği bir kaza durumuna düşmüştü NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13b-14a; Yine, Pıraşte kazasına bağlı Buluçka, Filibecik, Rayçe, Seylani ve Zogoş köyleri Kavala'ya bağlanmış (17 Eylül 1581), bu idari değişiklik sonucu Pıraşte küçülmüş ve kadısına yeterli gelir getiremez olmuştu (1 Ekim 1581) NOK, RKR, 5193/2, Vr.14b; Çaynice kazasına tâbi Goraje nahiyesi Foça'ya ilhak olunduğunda Çaynice kazası hasılsız kalmış bunun üzerine Goraje nahiyesi tekrar Çaynice'ye bağlanmıştı (16 Ekim 1583) MA, RKR, 179/2, s. 145; Cumapazarı kazasına tâbi Diri, Aynorina, Velika, Payçoz ve Bilan köylerinin içerisinde bulunduğu toplam on köy Filorina, Kesriye ve Hurbişte kadılıklarına ilhak olunmuşlar, Cumapazarı kazası ise hasılsız kalmıştı (10 Haziran 1591) NOK, RKR, 5193/4, Vr. 3a.

⁶⁸ 2 Ekim 1581 tarihli belgeye göre, İvraca kadısıyla, İvraca'dan ifraz olunarak müstakil kadılık statüsünü kazanan Cibre'nin kadısı arasında böyle bir olay yaşanmıştır. Anlaşmazlık üzerine, müfettiş olarak tayin edilen Polomya kadısıyla Berkofça kadısına "hak üzere kısmet-i âdile ile taksim ve tevzi" idesünüz deyu" emir verilmiş, müfettişlerin teftişinden sonra ihtilafli bölgeler taksim edilmişti. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 16a-17b; Ahyolu kazasından ifraz olunarak müstakil kadılık olan Hatunili'yle Ahyolu arasındaki köylerin adil biçimde taksimi konusunda Misivri ve Rusi Kasrı kadılarına emir verilmişti. Yapılan inceleme sonucunda Ahtebolu ve Süzebolu nahiyeleri tarafındaki köylerle Ahlatlı, Akyazı, Oğullu, Umurcu, Yeni Börklü, Molova ve Fakih Derbent köylerinin Ahyolu'ya ilhak olması halinde adaletli bir taksimden söz edileceği belirtilerek anlaşmazlık giderilmişti (30 Haziran 1582); Yine Tırnovi kazasından ifraz olunarak müstakil kadılık olan Sahra kadısıyla Tırnovi kadısı arasında anlaşmazlık olmuştu. Sahra'nın elli sekiz, Tırnovi'nin ise doksan köyden oluştuğu, Sahra kazasına tâbi köylerin hane sayısının Tırnovi'den fazla olduğu belirtilmiş ve âdilane biçimde taksim olması için Niğbolu ve Plevne kadıları görevlendirilmişti. İnceleme sonucunda Sahra kazasından on sekiz köyün Tırnovi kazasına eklenmesi halinde âdil bir taksimden söz edileceği belirtilmiş ve ilhak gerçekleşmişti (13 Kasım 1582) MA, RKR, 179/2, s. 46, 71.

⁶⁹ 25 Ağustos 1581 tarihli belgeye göre, İpsala kazasında on beş köyden oluşan Gebleke nahiyesinin reayası İnöz kazasına bağlanmak istemiş, İnöz'e yakın olduklarını, İpsalaya aralarında büyük bir nehrin bulunduğunu gönderdikleri mahzarda belirtmişlerdi. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 13a.; 14 Ekim 1581 tarihli bir diğer belgede ise Gebleke nahiyesinin İnöz'e ilhak olduğu ve ilhak için belirtilen sebeplerin gerçek dışı olduğu ifade edilmişti. Zikredilen köylerin İpsala'ya yakın olduğu, nahiye ile İpsala arasındaki nehrin büyük olmadığı, nehrin üzerinde köprüünün bulunduğu belirtilmişti. NOK, RKR, 5193/2, Vr. 17a; Bir diğer belgeye göre ise daha önce Silistre kazasına bağlıyken Çardak kazasına ilhak bulunan Saruhanlı köyünün Çardak'a uzak

şanmış, Rahova ve İvraca kadıları arasında yaşanan ise ilginç bir örnek oluşturmaktadır. 7 Mayıs 1590 tarihli belgeye göre Rahova kazasına tâbiyken İvraca kazasına "bir tarikle" bağlanan Borovan, Hayreddin, Sirekova, Botan, Sofular, Ponçe köyleri Rahova'ya ilhak olunmak istemişler ve bu istekleri merkezden kabul görmüştür.⁷⁰ 12 Ağustos 1591 tarihli belgede ise Rahova kazasına bağlıyken İvraca'ya ilhak edilen köylerin fetih-ten beri İvraca'ya tâbi oldukları daha sonra Rahova'ya bağlandıkları, ancak İvraca'ya bağlanmaları gerektiği belirtilmiştir.⁷¹ 15 Eylül 1591 tarihli belgede ise, daha önceki bir emirle Rahova kazasına tâbiyken "bir tarikle" İvraca'ya ilhak edilen köylerin İvraca'ya uzak Rahova'ya yakın oldukları belirtilmiş ve köyler tekrar Rahova'ya bağlanmışlardır.⁷² Söz edilen Rahova ve İvraca kadıları arasındaki çekişme ve kaza sınırını genişletme eğilimi pek çok kadılık için söz konusudur. Kaza sınırlarıyla ilgili ihtilaflar müstakil kadılık oluşturulurken de yaşanmıştır. Örneğin, müstakil kadılık iken "bir tarik ile" Vardar Yenicesi kazasına ilhak olunan Agustos kazasının eskiden olduğu gibi müstakil kadılık olması istenmişti (24 Mayıs 1589).⁷³ Yine, Karitene'ye bağlı Fenar nahiyesi "bir tarikle" müstakil kadılık olmuşsa da nahiyenin yine önceki idarî durumuna dönmemesinin reayaya fayda sağlayacağı belirtilmişti (4 Eylül 1582).⁷⁴

Yukarıda zikredilen ihtilaf örneklerini artırmak mümkündür. Ancak bu çalışmada fikir verici ölçüde örnek seçilmiştir. Belgelerde kaza yetki alanına dair yapılan değişikliklerin "bir tarikle" yapıldığı ifade edilmekte ve önceki uygulamaya geri dönülmektedir. İfraz ve ilhaka dair bu ihtilafların yaşanmasında önemli bir etken kadı geliriyle kaza hüküm bölgesi arasındaki ilişkidir. Çeşitli nedenlerle bir kazadan ayrılan köylerin ya da nahiyenin tekrar o kaza sınırlarına dâhil edilmek istendiği tespit olunmaktadır. Bu amaç gerçekleştirilirken de civar kadılardan ve örf ehlinde arzlar, reayadan da mahzarlar alınmıştır. Yaşanan bu süreç doğrudan kadıasker ruznâmçelerine yansımış, ifraz ve ilhak kayıtlarının önemli oranı yukarıdaki örneklerden oluşmuştur. Merkezî otoritenin genellikle gelen arz ve mahzarlara göre işlem yapması ise bu örneklerin artmasının önemli bir sebebidir.

olduğu, ahalinin kadıya müracaat edemediği ifade edilmiş, "yine aslına ilhâk olunma"nın reaya-ya faydalı olacağı belirtilmişti (14 Ocak 1592) NOK, RKR, 5193/4, Vr. 25a.

⁷⁰ MA, RKR, 182/5, s. 72.

⁷¹ NOK, RKR, 5193/4, Vr. 9a.

⁷² NOK, RKR, 5193/4, Vr. 13b.

⁷³ MA, RKR, 182/5, s. 10.

⁷⁴ MA, RKR, 179/2, s. 62.

SONUÇ

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti, suhte-celâli ayaklanmaları, uzun süren savaşlar, nüfus artışı, Amerikan gümüşünün piyasaya girişi, malî sıkıntılar ve tımar sisteminin çözülmeye başlaması gibi nedenlerle önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreç taşraya da doğrudan yansımış, kaza idaresi açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Siyasî otoritenin temini, merkezle çevre arasındaki daha etkin bir entegrasyonun sağlanması ve vergilerin kolay toplanabilmesini sağlamak için büyük kaza bölgeleri küçültülerek kaza sayısı artırılmış, kaza sınırlarında değişimler de olmuştur.

Zikredilen değişim sürecinde, kadıasker ruznâmçe defterlerine göre yaptığımız bu inceleme, kaza bölgesinin sınırlarının pek çok etkenle belirlendiğini ve değiştiğini ortaya koymuştur. Kaza sınırlarının oluşumunda ve değişiminde en önemli belirleyici etkenin, yerleşim birimlerinin kadıya kolay ulaşabilir bir mesafede bulunması olduğunu tespit ediyoruz. Taşrada reaya için kadılık haklaştırmaya mercii, özlük haklarının garantisi ve merkeze arz gönderebilme vasıtasıydı. Merkezî idare açısından ise kadılık kurumu, taşradaki idarî, malî, iktisadî ve beledi işlerin yürütücüsü, sistemi besleyen adalet dairesinin ve reayayla merkezî idare arasında bulunan mutabakatın önemli bir teminatıydı. Bu sebeple reaya kısa sürede kadıya ulaşabilmeli, meramını anlatabilmeliydi. Merkezî idare, reayanın kadıya ulaşılabilirliğini sağladıktan sonra kaza sınırlarını belirlerken diğer iktisadî, malî ve ilmiyedeki istihdam biçimine dair etkenleri de dikkate almaktaydı. Bu hususların gözetilmesi kaza bölgesinin aynı zamanda iktisadî, malî bir ünite ve kadılara gelir sağlayan bir bölge olmasından kaynaklanıyordu. Kaza bölgelerinin zikredilen şartlara uyması durumunda etkin bir idare kurulabiliyor, merkezin çevreyle, çevrenin de merkezle entegrasyonu gerçekleşmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren içerisine girmiş olduğu buhran döneminin etkisiyle gerçekleştirmiş olduğu politikalarla karşı taşrada bir direnç de söz konusudur. Yaşanan sosyal ve ekonomik problemler nedeniyle taşrada pek çok müstakil kadılığın oluşturulması, özellikle merkezden uzak nahiyelerin kaza statüsüne çıkarılması uygulaması kaza sınırlarının oluşumundaki diğer faktörlerle kimi zaman örtüşmemiş, reaya ve askerilerin isteklerine cevap vermemiş ve kadime⁷⁵ dönülmesi istenmiştir. Bu istekler de genellikle kabul görmüş ve Osmanlı'nın diğer örgütlenmelerinde de görülen geçmişteki uygulamalara yapı-

⁷⁵ MA, RKR, 179/2, s. 9, 70, 80; NOK, RKR, 5193/4, Vr. 21a, 25b.

lan atıf ve gelenekçilik varlığını kaza teşkilatında da sürdürmüştür. Zikredilen tablo, bize kaza sınırlarının değişimi hususunda taşradan gelen arzların önemini, merkezin bu konudaki esnekliğini ve bu süreçte taşrada uygulama problemleri yaşandığını açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI VE KAYNAK ESERLER

- Ankara'nın 1 Numaralı Şeriyeye Sicili, Haz. Halit Ongan, TTK, Ankara 1958.
- Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi, *Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçeleri*, 179/2, 180/3, 182/5.
- Nevizâde Atâi, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmiletü's-Şakâik*, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı yay., İstanbul 1989.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, *Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçeleri*, 5193/2, 5193/4.
- Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 1999.
- Tevkî Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnameleri", *Millî Tettebbular Mecmûası*, C. I, S.3, İstanbul 1331, s. 497-544.

ARAŞTIRMA ESERLER

- Açıkel, Ali, "Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", *Türkler*, C.10, s.348-358.
- Akdağ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- Arık, Feda Şamil, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", *OTAM*, S.8, 1997, s.1-72.
- Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1999.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmiyye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Darling, Linda T. *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Brill, 1996.
- Demirci, Süleyman *The Functioning of Ottoman Avariz Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700*, Unpublished Ph.D Dissertation, University of Durham, 2001.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995.
- "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı*, C. 4, Yeni

- Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 32-39
- XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, TTK, Ankara 2006.
- "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Toplum Tarihi İçin Kullanılabilirliği Üzerine", *Çok Uluslu Karşılaştırmalı Arşiv Araştırmaları Projesi 2006 Yılı Bülteni*, Tokyo 2007, s. 122-127.
- "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Muraba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç*, S. 23, 2007, s.129-139.
- Ertaş, Mehmet Yaşar, *XV-XVI. Yüzyıllarda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, Yeditepe yay., İstanbul 2007.
- Erünsal, İsmail, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, C.X-XI, 1981, s.3-15.
- Faroqhi, Suraiya, "XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe", Çev. Melek Eğilmez, *ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 1978, s.39-85.
- "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and The Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, V.XXXV, 1992, s.1-39.
- Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994.
- Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.62.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul 2000, s.61.
- Gökbilgin, Tayyib, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. TTK Bildirileri*, 1952, s.433-444.
- Gökçe, Turan, "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdari Taksimatında Görülen Kaza Sayısındaki Artışa Dair Bazı Tespitler", *Doğumunun 65.Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan*, Derleyen Mehmet Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat yay., s. 237-266.
- Greenwodd, Antony Warren, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Unpublished Ph.D Dissertation, The University of Chicago, 1988.
- Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2002.
- İnalıcık, Halil, "Mahkeme", *İA*, C.VII, İstanbul 1957, s.149-151.
- "Adaletnameler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren., İstanbul 2000, s. 75- 190.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C.1, Eren, İstanbul 2000.
- "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s.49-71.

- Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, YKY yay., İstanbul 2003.
- "Kazasker Ruznâme Defterine Göre Kadılık", Çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı*, Ankara, 2007, s.117-137.
- Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İş Bankası Yay., İstanbul 2009.
- Khoury, Dina Rızk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.
- "Kadı", *DİA*, C.24, s.69-73.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" Ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yay., 1997.
- Özel, Oktay, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, Unpublished Ph.D Dissertation, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies, July 1993.
- Özergin, M.Kemal, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", *İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1988, s.251-309.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXVIII, S.3-4, 1970, s.339-368.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK, Ankara 2006.
- Unan, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, C.29, s.467-468.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.